

Hassan A. Jamsheer

prof. dr hab., Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi

**REFLEKSJE WOKÓŁ WYBRANYCH ZAGADNIENÍ
WSPÓŁCZESNEJ HISTORII IRAKU
NA TLE BLISKIEGO WSCHODU**

Wprowadzenie

Artykuł przedstawia kilka ogólnych refleksji na temat historii Iraku i w jakiejś mierze Bliskiego Wschodu w XX w. Celem nie jest przedstawienie historii zdarzeniowej, lecz uwypuklenie na tle historycznym wybranych istotnych zagadnień o charakterze ustrojowym, a więc – walki o państwo oraz o demokratyzację jego ustroju i programu społecznego.

Wraz z końcem I wojny światowej ziemie późniejszego Iraku wyzwoliły się spod trwającego cztery wieki panowania turecko-osmańskiego. Manewry brytyjskie wciągnęły wtedy część elit w orbitę imperialnej polityki brytyjskiej. Siły szarifów prowincji Hidżazu z Mekką, walczące po stronie Ententy, do których przyłączyli się iraccy wojskowi byłej administracji osmańskiej, obszarnicy i przywódcy plemienni, były społecznie i materialnie zainteresowane nowym porządkiem – tzn. monarchią zależną od Wielkiej Brytanii, w pierw pod mandatem, a następnie formalnie niepodległą. Instrumenty służące Brytyjczykom do realizacji ich celów to: nierównoprawne traktaty obciążające państwo irackie zobowiązaniami prawnymi i finansowymi, ambasada brytyjska czuwająca nad swoimi interesami imperialnymi, dwór królewski zawdzięczający swój status Londynowi, kręgi zaufanych osobistości z Nurim as-Sa'idem (14-krotnym premierem) oraz Abd al-Ilahem (w pierw – regentem, a później – następcą tronu). Klientela

tych dwóch ostatnich opanowała parlament i uczyniła go ich (a w konsekwencji Brytyjczyków) bezwolnym narzędnikiem.

Po okresie polaryzacji sił między ruchem narodowym a obcymi mocarstwami (po I wojnie światowej) na Bliskim Wschodzie, opracowano kompromis w postaci powstania państw narodowych z dominacją Wielkiej Brytanii i Francji. W pierwszych latach po II wojnie światowej doszło do sytuacji patowej. Warstwy rządzące nie były w stanie powstrzymać radykalnego nurtu cieszącego się coraz szerszym poparciem społecznym. Główne opozycyjne partie polityczne (Wafd w Egipcie, Al-Watani i Asz-Sz'ab w Syrii, Al-Istiklal i Al-Watani al-Dimukrati w Iraku) nie potrafiły sformułować realistycznych działań, wychodzących naprzeciw dążeniom ludności do niepodległości i rozwoju społeczno-gospodarczego, a przede wszystkim – dokonać precyzyjnej oceny ówczesnych przemian i dotrzymać kroku zmianom w zakresie swojego członkostwa i nowych zwolenników. Nie zdawano sobie sprawy z tego, jak dalece jedni i drudzy ulegli procesowi upolitycznienia po dekadach ideologicznej agitacji i propagandy oraz po latach poszukiwania alternatywy dla narodowych niepowodzeń i nieszczęść¹.

Upadek społeczeństwa obywatelskiego

Dochodzimy do przyczyn upadku społeczeństwa obywatelskiego (szczętkowego, ale jednak stopniowo się kształtującego). W warunkach polaryzacji sił między władzą cywilną a radykalizującym się społeczeństwem, trzecia siła, niebędąca bezpośrednio zaangażowana w spory społeczno-polityczne, przejęła inicjatywę i rozstrzygnęła je w sposób bezwzględny na swoją korzyść. Mam na myśli wojsko, którego korpus oficerski (*askar*) działał – w odróżnieniu od organizacji politycznych – jednolicie i spójnie. Tak więc, w ciągu 20 lat, licząc od znanego w historiografii arabskiej Roku Katastrofy (*Am an-Nakba*, tzn. 1948, kiedy powstał Izrael), ponad 2/3 państw arabskich przeszło pod władzę wojska lub rządów *quasi*-militarnych: Syria – w 1949 r. (aż trzy przewroty wojskowe) i w 1960 r. (odłączenie się od unii z Egiptem), Egipt – w 1952 r., Irak – w 1958 r. (następnie w 1963 r. dwukrotnie i 1968 r. też dwukrotnie), Sudan – w 1958 r., Jemen – w 1962 r., Algieria – w 1965 r. (przewrót wojskowy przeciw Ahmadowi Ben Belli), Libia – w 1969 r. W omawianym regionie w latach 1960–1970 doszło do 38 przewrotów wojskowych, z czego 20 zakończyło się powodzeniem². Amos Perlmutter obliczył, że w latach 1936–1969 odbyło się 41 zamachów stanu (udanych i nieudanych)³.

¹ Ch.H. An-Nakib, *Ad-Daula at-tasallutijja fi-l-maszriq al-'arabi: Dirasa binaijja mukarrana* [Państwo autorytarne na Arabskim Wschodzie: wstępne studium porównawcze], Bejrut 1996, s. 107.

² *Ibidem*, s. 18.

³ A. Perlmutter, *Political and military rulers*, London 1981, s. 182–195. Por. B. Ghaliun, *Al-Mihna al-'arabijja: Ad-Daula didda al-umma* [Tragedia świata arabskiego: państwo przeciwko społeczeństwu], Bejrut 1994.

Rządy wojskowych na Bliskim Wschodzie można scharakteryzować następująco:

- 1) planowaniem i wykonaniem przewrotów zajmowało się wojsko, w najlepszym razie przy minimalnym zaangażowaniu sił i organizacji politycznych spoza wojska;
- 2) wzajemne powiązania pomiędzy siłami społecznymi i politycznymi niewiele wnoszą, jeśli chodzi o wyjaśnienie tła ideologicznego ekipy bądź systemu sprawowanej przez nią władzy;
- 3) przewroty wojskowe zawsze kończyły się dyktaturą wojskową, całkowicie zdominowaną przez jednostkę⁴.

Muhammad Abid al-Dżabiri za przyczynę pierwszej nieudanej próby liberalizacji regionu Bliskiego Wschodu (tj. po powstaniu państw narodowych i uzyskaniu przez nie z czasem niepodległości) uznał proces zawłaszczenia sobie przez państwo prawa do sprawowania kontroli nad społeczeństwem i brak prób kontroli społeczeństwa nad państwem. Rządzone przez wojskowych państwo zawłaszczało sobie – z kolei – społeczeństwo obywatelskie drogą zakazu powstawania instytucji niezależnych od aparatu państwowego. Taki model państwa był – w jego ocenie – bardziej despotyczny od radzieckiego wzorca, gdyż ZSRR opierał się na partii, która wyłoniła zarówno państwo, jak i wojsko, podczas gdy model bliskowschodni oznacza wojsko wyłaniające własne państwo i partię⁵. Al-Dżabiri uważa za niemożliwe zarówno ustanowienie demokracji bez społeczeństwa obywatelskiego, jak i powstanie społeczeństwa obywatelskiego bez demokracji – oba elementy są nieobecne na Bliskim Wschodzie. Słabość społeczeństwa obywatelskiego – jego zdaniem – wywodzi się z kruchości arabsko-islamskiego systemu miejskiego i jego słabej odporności w obliczu dominacji „społeczeństwa wiejsko-beduńskiego z jego instytucjami, wartościami, zwyczajami i zachowaniami”⁶. Jego konkluzja brzmi: demokracja stanowi właściwe remedium, pomimo że elity lokalne jej nie pragną oraz że chory nie jest całkiem świadom powagi swego stanu.

Te wnioski potwierdzają autorzy pracy zbiorowej *Dimukratijja min dun dimukratijjin* [Demokracja bez demokratów]⁷. We wstępie (*Aina humu-l-dimukratijjun?* [Gdzie są ci demokraci?]) napisanym przez Ghassana Sallamę zapoznajemy się z opinią, że powstanie nowoczesnego państwa jest jednocześnie dobrem i złem: z jednej strony pozwoliło jednostce określić swoją tożsamość

⁴ Ch.H. An-Nakib, *op. cit.*, s. 132.

⁵ G. Sallama, *Nahwa akd idżtima'i arabi dżadid: Bahs fi-l-szar'ijja ad-dusturijja* [Kunowej arabskiej umowie społecznej. Studium prawa konstytucyjnego], Bejrut 1987, s. 21.

⁶ *Ibidem*, s. 21–22 [tłum. wszystkich cytowanych fragmentów: H.A.J.].

⁷ *Dimukratijja min dun dimukratijjin: Sijasat al-infitaħ fil-l'alam al-'arabi/al-islami* [(Demokracja bez demokratów. Polityka „otwarcia” w świecie arabsko-muzułmańskim), prace seminarium teoretycznego zorganizowanego przez włoski instytut Fondzione Eni Enrico Mattei], Bejrut 1995.

poza kręgiem lojalności (*asabjja*) plemiennej, z drugiej – zmusiło ją do podporządkowania się *asabijji*, z której się wywodzi, oraz państwu, którego jest poddanym. Jednostka wykorzystuje więc nowoczesne państwo, ażeby ograniczyć ciężar *asabijji*, a jednocześnie obwarowuje się swoją oryginalną *asabijjā* w zamiarze ograniczania despotyzmu państwa i represji ze strony aparatu państwowego⁸. Warunkiem koniecznym do realizacji bliskowschodniego programu transformacji demokratycznej po upadku rozbudowanego aparatu despotycznego jest powstanie społeczeństwa obywatelskiego⁹.

Irak republiką

Po ustanowieniu Republiki Iraku (w lipcu 1958 r.) z Abd al-Karimem Kasimem na czele istniały szanse (choć z czasem coraz mniejsze) na osiągnięcie celów narodowych przez Irakijczyków. Zobowiązania władz do przeprowadzenia wyborów, legalizacja partii politycznych (choć w sposób selektywny i nie bez niedopuszczalnej ingerencji), podatność władz na naciski oddolne przemawiały za tezą o możliwości ewolucji systemu politycznego w pożądanym przez społeczeństwo kierunku. Tym bardziej że szczupłe środki budżetowe władz centralnych ograniczały ich możliwości manewru – m.in. w zakresie zaspokajania potrzeb ludności. Na domiar złego obce towarzystwo naftowe (Iraq Petroleum Company) celowo uszczuplało dochody budżetu centralnego przez ograniczenia wydobycia surowca.

Wraz z upadkiem Kasima (w lutym 1963 r., partia Baas rządziła do listopada tego roku) perspektywa demokratyzacji życia politycznego oddaliła się. Wyjątek stanowi próba premiera Abd ar-Rahmana al-Bazzaza w połowie lat 60. XX w., który miał liberalno-demokratyczny program, ale brakowało mu zaplecza polityczno-społecznego. Przejęcie władzy przez Baas po raz drugi (w lipcu 1968 r.) rozpoczęło czasy dominacji Saddama Husajna i ewentualnie grup klienteli, które czasowo obdarzył swoją łaską (aż do upadku reżimu w drodze interwencji zewnętrznej w 2003 r.). Nacjonalizacja towarzystw naftowych, rozwój wydobycia ropy z pól południowego Iraku oraz „eksplozja” cen ropy naftowej po bliskowschodniej wojnie październikowej z 1973 r. dawały irackiemu reżimowi ogromne środki finansowe.

Dochody z ropy naftowej odegrały zasadniczą rolę w konsolidacji tych władz, a następnie ich fiasku w kwestii realizacji swoich zadań. Ekonomia rentowa (ropa naftowa, pomoc zagraniczna) umocniła pozycję międzynarodową państwa i jego pozycję wobec własnego społeczeństwa, a w konsekwencji – dominację instytucji w stosunku do społeczeństwa, dając despotom spore środki na unowocześnienie

⁸ *Ibidem*, s. 19–20.

⁹ *Ibidem*, s. 20–21.

instrumentów kontroli bez potrzeby podnoszenia podatków i akcyz (władze nie musiały wybierać między masłem a armatami)¹⁰.

Proces podporządkowania życia politycznego państwu przebiegał następująco: reprezentację parlamentarną w pierwszym rządzie wykorzystywano do selekcjonowania sił i jednostek, których podstawową funkcją było kamuflowanie próżni politycznej otaczającej władzę (za pomocą rad, stowarzyszeń, związków zawodowych itp.). Całokształt procesu sprowadzono do wyłonienia (niekiedy w drodze referendum) symbolicznej osobistości cieszącej się negatywną akceptacją szerokich rzesz ludności. Ten rodzaj populizmu był instrumentem rządzenia, a sprowadzał się do odgórnego przekreślenia potrzeby istnienia rzeczywistej reprezentacji obywatelskiej. Odbywało się to dzięki prostemu mylącemu zabiegowi bezpośredniego kontaktu z obywatelami za pomocą radia i telewizji. Innymi słowy, władza została ucieleśniona w sposób absolutny w osobie jednego człowieka, zaś naród – przekształcony krok po kroku w bezwolny, bezkształtny przedmiot manipulacji.

Partia Baas i jej ideologia

Partia Baas (*Hizb al-Baas al-'Arabi al-Isztiraki*, Socjalistyczna Partia Odrodzenia Arabskiego) została założona w latach 40. ubiegłego stulecia (oficjalnie podaje się kwiecień 1947 r.) przez syryjskich i libańskich działaczy nacjonalistycznych. W latach 50. partia podejmowała próby założenia swych oddziałów w innych niż Syria i Liban krajach arabskich. Warto w tym miejscu przytoczyć podstawowe poglądy głównego myśliciela i założyciela Baas, Michela Aflaka, który od lat 70. aż do śmierci w 1989 r. mieszkał w Bagdadzie i był sekretarzem generalnym Panarabskiego Dowództwa Baas. Filozofia polityczna tej partii jest dla historyka i politologa rzeczą interesującą, ponieważ stanowi swoistą reinterpretację całej historii Arabów w duchu nowych autorytarnych kategorii ideologicznych.

Za naczelną cele Baas uznano i ogłoszono „Jedność, wolność, socjalizm”, co interpretowano jako zakończenie obcej okupacji krajów arabskich, walkę przeciwko syjonizmowi i państwu izraelskiemu, rozwiązanie antagonizmów klasowych i ekonomicznych w duchu socjalistycznego wzorca systemowego. Realizację tych postulatów uważano za niezbędny warunek wprowadzenia w życie jedności arabskiej i stworzenia zjednoczonej, wolnej „arabskiej ojczyzny”.

Podstawową kategorią myśli Aflaka jest wiara (*iman*). Wyjaśnia on ją za pomocą swego kwiecistego i sentymentalnego stylu w sposób następujący:

Wiecznym fundamentem naszego działania jest wiara, przy czym optymizm stanowi jeden z jej wyrazów. Życie, we wszystkich jego wymiarach, opiera się na wierze, która ma kiero-

¹⁰ G. Sallama, *op. cit.*, s. 24 i nn. Szerzej na temat ewolucji relacji państwo – grupy społeczne – jednostka w kontekście historycznym zob. J. Zdanowski, *Państwo na muzułmańskim Bliskim Wschodzie. Procesy genezy i czynniki trwania*, Oficyna Wydawnicza AFM, Kraków 2015.

wać partię Baas i naród arabski ku odkrywaniu swojej tożsamości humanistycznej. Wiara jest zatem integralną częścią każdej istoty ludzkiej, każdego Araba¹¹.

Według Aflaka „realistyczny idealizm” oznacza zarówno odrzucenie aktualnego stanu rzeczy, jak i próbę jego zrozumienia. Uzyskanie wolności, jedności i socjalizmu, a także odrodzenia arabskiego wymaga od młodego pokolenia przede wszystkim prowadzenia pozytywnej walki na rzecz osiągnięcia przewrotu arabskiego czy arabskiej transformacji¹². Pozytywna droga opiera się na obronie każdej sprawy arabskiej, a w pierwszym rzędzie – kwestii palestyńskiej.

Ruch odrodzenia arabskiego występuje więc przeciwko niezdecydowaniu arabskich polityków i rządów oraz przeciwko „spiskowi imperializmu i feudalizmu”¹³. Polityczna filozofia partii Baas, uważającej się za awangardę narodową, polega na przywróceniu narodowi arabskiemu wiary w siebie i swoje siły.

Nasze wysiłki nie sprowadzają się do wydalenia imperialistów z naszych ziem, lub ograniczenia [roli] rodzimych wyzyskiwaczy, ani jedynie zapewnienia narodowi wolności i dobrobytu. To wszystko, razem wzięte, prowadzi do emancypacji genialnych zdolności narodu w kierunku twórczej i konstruktywnej partycypacji w cywilizacji ludzkiej¹⁴.

Ruch zakłada podejmowanie odpowiedzialności za przygotowywanie instrumentów dokonujących się zmian, przy czym nie ma różnicy między celem a środkiem, skoro ten ostatni stanowi integralną część tego pierwszego, a nie jedynie drogę doń prowadzącą. Będąc przeciwieństwem reformizmu, a także dążąc do głębokich przemian, ruch nie może zignorować czynnika czasu, a ponadto musi podejmować próby zapanowania nad czasem i przyspieszenia rytmu przemian.

Aflak postuluje selektywny powrót do arabskiej spuścizny narodowej – nie chodzi o służalczość wobec tradycji ani o osłabienie ducha inwencji czy modernizmu, lecz o „otwarcie oczu na naszą bolesną teraźniejszość i o ujawnienie sprzeczności między naszą aktualnością a istotą”¹⁵. W konsekwencji „my – jako mandatariusze narodu – będziemy musieli przejąć odpowiedzialność za jego ocalenie i doprowadzenie do końca jego historycznego przesłania”¹⁶ – zapoczątkowanego przez islam.

Islam dokonał transformacji życia i psychiki Arabów – stali się oni grupą, zamiast pozostawać tylko sumą jednostek, podczas gdy wola przeznaczenia utożsamiła się z wolą samych Arabów, dla których pole działania i arena nowych wartości zaczęły obejmować cały świat. Islam wyłania możliwość permanentnej

¹¹ M. Aflak, *Fi Sabil al-Baas* [Na drodze do odrodzenia], Bejrut 1972, s. 15.

¹² *Ibidem*, s. 30, 38, 40.

¹³ *Ibidem*, s. 31.

¹⁴ *Ibidem*, s. 48.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, s. 101.

innowacji arabskiej natury i tożsamości. „Właśnie jeden z Arabów przekazał przesłanie niebiańskie i wezwał narody do jego akceptacji [...]”¹⁷.

Takie były – w ogólnym zarysie – założenia ideologiczne rządzącej Irakiem partii Baas. Jednakże praktyka i teoria irackiej odmiany ideologii tej partii ma swoje specyficzne cechy. U źródeł tej specyfiki leży osobowość Saddama Husajna, „silnego człowieka” Iraku w okresie między 1968 a 1979 r., prezydenta państwa, przewodniczącego Rady Dowództwa Rewolucji i niekwestionowanego źródła władzy po 1979 r.

Polityka arabska po II wojnie światowej zogniskowała się wokół jednostek przywódczych: Gamala Abdel-Nasera (Egipt), Kasima, Arifów i Saddama Husajna (Irak), Huariego Bumedięna (Algieria), Mu’ammara al-Kaddafiego (Libia). W tym sensie historia, ideologia, oficjalne partie i organizacje, aparat państwowy i instytucje władzy stały się instrumentami autorytarnej jednostki. Ekstremalnym przykładem tego stanu rzeczy jest przypadek irackiego przywódcy. Przez lata rozwijano starannie jego kult: dzienniki publikowały na pierwszych stronach jego zdjęcia, jego portrety zdobiły każdy publiczny budynek, a popiersia widniały w każdym mieście. Rocznicę założenia partii Baas w kwietniu każdego roku obchodzono razem z urodzinami prezydenta. Przy takich okazjach prasa i inne środki masowego przekazu rozwodziły się nad rzekomo twórczym wkładem Saddama Husajna do ideologii i praktyki Baas¹⁸. Hojnie obdarzono go najbardziej osobliwymi tytułami, jak „Saddam Wielki”, „Rycerz Arabów”, „Bohater Narodu Arabskiego” itd.

Niepohamowana megalomania ujawniała się również w dziedzinie interpretacji historii. Wygłaszając 13 listopada 1973 r. referat na posiedzeniu Komitetu do spraw Studiów nad Zagadnieniami Edukacji i Rewizji Programów, Saddam Husajn wskazał na potrzebę skupienia uwagi na arabsko-islamskiej historii, uznając historię islamu za zasadniczo arabską historię, a przesłanie islamu – za jasny rozdział cywilizacji Arabów¹⁹. Wydał też instrukcje, jak pisać historię²⁰, podkreślał potrzebę zainteresowania się narodowym dziedzictwem i historią jako ważnymi dla partii Baas dziedzinami i wyrazami prawdziwych – choć specyficznych – wartości²¹. Radykalną zmianę w tej mierze odnotowujemy w przemówieniu Saddama Husajna na temat ponownego pisania historii narodu arabskiego, wygłoszonym 19 września 1977 r. na posiedzeniu wydziału informacji rządzącej partii. Podkreślił wówczas, że dotychczas nikt nie napisał dziejów Arabów w sposób „narodowy, naukowy i krytyczny”. Niektórzy autorzy – jego zdaniem – pisząc historię, rozpoczęli swoją narrację od pojawienia się islamu, tak jakby naród arabski nie istniał wcześniej²².

¹⁷ *Ibidem*, s. 131.

¹⁸ „As-Saura” [iracki dziennik, organ Partii Baas], 27.10.1987 i 25.01.1988.

¹⁹ S. Husajn, *Muktatafat hadis Saddam Husajn*, Bejrut 1980, s. 164–165.

²⁰ *Ibidem*, s. 166.

²¹ *Ibidem*.

²² A. Iskandari, *Saddam Husajn*, Paryż 1980 [w jęz. arab.], s. 149.

Zaznaczył następnie, „że historia narodu arabskiego nie zaczyna się od islamu, lecz sięga zmierzchłych czasów starożytności”, że cywilizacje, które pojawiły się w ojczyźnie arabskiej, są wyrazami tożsamości narodu, oraz że narodowe dzieje Arabów na różnych etapach wiążą się z wielkimi dokonaniem ku pożytkowi ludzkości²³.

Konkluzja przemówienia brzmiała: „My Arabowie jesteśmy więc jednym narodem, a nasze ziemie stanowią całą Ojczyznę Arabską. Zasługuje to na naszą uwagę, i dlatego nasze czytanie historii musi być w zgodzie z tą prawdą”²⁴.

Metodologiczne dyrektywy mówcy były następujące:

- 1) „Mnogość szkół, interpretacji i wielkich wydarzeń w kronikach historii umożliwia każdemu zapożyczenia z zapisów historycznych tego, czego pragnie dla poparcia programu, w który wierzy [...], w tej rzeczywistości arabska historia nie stanowi wyjątku”²⁵.
- 2) „Nie potrzebujemy fałszować bądź fabrykować historii po to, aby czytać ją w sposób właściwy dla Baas, musimy tylko właściwie ją pojmować”²⁶.

Zarówno w jawny, jak i ukryty sposób owe „historyczne” spojrzenie starało się udowodnić, że Arabowie przechodzą proces odnowy narodowej niezwyklej rozmiarów, prawdopodobnie o znaczeniu dużo większym niż pojawienie się islamu. Wynika z tego, że istnieje rola przywódcza do wypełnienia współcześnie przez określoną osobę i określony kraj, a mianowicie przez Saddama Husajna jako władcę Iraku i – w perspektywie – wszystkich innych krajów arabskich.

W takiej atmosferze intelektualnej i przy praktycznej nieobecności jakiegokolwiek formy opozycji, nawet w ramach partii Baas, obiektywne wydarzenia historyczne straciły znaczenie na rzecz ideologicznych percepcji. Historię potraktowano selektywnie, a naukę historii przekształcono w instrument bieżącej polityki i doktrynalnych potrzeb. Niekorzystny rezultat wojen z Izraelem i, ogólnie rzecz biorąc, problemu palestyńskiego był w różnych okresach usprawiedliwiany działaniami kolonialistów, imperialistów, zdrajców, feudałów, kapitalistów, zachodnich służb wywiadowczych, zdradą komunistów i reakcjonistów, odmową przez ZSRR dostarczania zaawansowanych rodzajów broni itd.

Jeszcze jeden przykład: wojnę z Iranem, w rzeczywistości bezsensowną i prowadzoną w sposób niekompetentny, prezentowano w oficjalnych dokumentach irackich jako pasmo bohaterstwa i zwycięstw nad odwiecznym wrogiem²⁷.

²³ A. Sawsa, *Hadarat al-Arab wa marahil tatawuriha* [Cywilizacja arabska i etapy w jej rozwoju], Bagdad 1979, s. 5–6.

²⁴ S. Husajn, *Haula kitabat at-tarich* [O pisaniu historii], Bagdad 1978, s. 13.

²⁵ *Ibidem*, s. 8.

²⁶ *Ibidem*, s. 23.

²⁷ Idem, *Nass al-chitab at-tarichi* [(Tekst historycznej przemowy), przemówienie wygłoszone na trzecim spotkaniu na szczycie Organizacji Państw Islamskich w At-Taifie, 25–28.01.1981], Bejrut 1981.

Ekspansjonistyczna polityka Iraku

W kontekście dynamiki ekspansjonistycznej polityki irackiej arteria wodna Zatoki Perskiej i ropa naftowa były priorytetami od czasu ewakuacji przez Wielką Brytanię obszaru na „wschód od Suez” w końcu 1971 r. Owa brytyjska ewakuacja torowała Iranowi pod władzą szacha drogę do odgrywania, przy pomocy USA, roli mocarstwa regionalnego w Zatoce. Ponadto, w 1975 r. szach zmusił Irak do poważnego ustępstwa w postaci rezygnacji ze wschodniej części rzeki granicznej Szatt al-Arab. Upadek rządów szacha i przejęcie władzy przez islamskich fundamentalistów nie zmieniły sytuacji (z irackiego punktu widzenia). Choć Iran miał już antyamerykańskie nastawienie, pozostał mocarstwem regionalnym i wykazywał ambicje odgrywania roli islamskiego supermocarstwa. Jednakże słabość irańskiej rewolucji była kusząca dla irackich przywódców, ażeby zadać Iranowi druzgocący cios w błyskawicznej wojnie, odzyskać kontrolę nad całą rzeką Szatt al-Arab, opanować roponośny region Ahwazu i przejąć kontrolę nad Zatoką. Wojna okazała się jednak długotrwała, a założenia błędne.

Irak sformułował swoją politykę wobec Zatoki Perskiej, a nawet Oceanu Indyjskiego, już na początku lat 70. XX w. Uzasadniano to względami, które wskazują na niektóre przyczyny konfliktów w Zatoce:

- 1) zainteresowaniem Iraku wydobywaniem i rezerwami ropy naftowej w krajach Zatoki;
- 2) znaczeniem ropy naftowej w polityce światowej wynikającym z braku jakiegokolwiek substytutu;
- 3) znaczeniem strategicznych walorów Zatoki i Oceanu Indyjskiego dla międzynarodowego handlu i polityki.

W nawiązaniu do tej ostatniej myśli, Barzan at-Tikriti opublikował książkę, w której rozwinął koncepcję władz irackich wobec tych akwenów²⁸. Autor książki był bratem przyrodnim Saddama Husajna ze strony matki, a w czasie gdy ukazała się owa publikacja (1982) był szefem irackiej służby wywiadowczej (następnie do 1998 r. pełnił funkcję przedstawiciela Iraku przy Komisji Praw Człowieka ONZ w Genewie). Napisał, że od czasu pojawienia się Portugalczyków na Oceanie Indyjskim dominacja nad Zatoką Perską miała decydujące znaczenie dla całego regionu. Postęp w zakresie nauk i technologii nie zmienił tej sytuacji²⁹. Na brzegach Oceanu Indyjskiego – jak podaje autor – znajduje się 35 państw – w tym 12 państw arabskich – a liczba mieszkańców regionu wynosi ok. 1 mld. Obszar ten obfituje w ropę naftową oraz wiele innych minerałów

²⁸ B. At-Tikriti, *As-Sira' ad-dauli fi matakāt al-Chalidz al-'Arabi wa-l-Muhit al-Hindi wa ta'asiruha ala aktar al-Chalidz al-'Arabi* [Konflikt międzynarodowy w rejonie Zatoki Arabskiej i Oceanu Indyjskiego i jego wpływ na kraje Zatoki Arabskiej], Bagdad 1982.

²⁹ *Ibidem*, s. 36–37.

i bogactw: pochodzi z niego ponad 90% światowej produkcji kauczuku naturalnego, cynku, juty i herbaty; 98% – diamentów; 60% – uranu; 40% – złota³⁰.

Ocean Indyjski łączy trzy kontynenty, w tym większość tzw. państw niezaangażowanych. „Ocean Indyjski posiada cztery bramy, których kontrola zapewnia polityczną i strategiczną supremację nad Oceanem i Zatoką. Kontrola ta nie może być sprawowana drogą dominacji nad centralnymi obszarami kontynentów, lecz jedynie poprzez te bramy”³¹. Są to:

- 1) ujście łączące Ocean Indyjski z Oceanem Atlantyckim – Przylądek Dobrej Nadziei;
- 2) ujście między Oceanem Spokojnym a Indyjskim przez cieśninę Malakka (o szerokości 12 mil);
- 3) ujście śródziemnomorskie poprzez Kanał Sueski, Morze Czerwone i cieśninę Bab al-Mandab;
- 4) czwartą i bardzo ważną – pod względem ekonomicznym i strategicznym – bramą jest Zatoka Perska³². Irak – jako najbardziej rozwinięte państwo Zatoki – ponosi odpowiedzialność za ochronę tego regionu³³.

Nie mając zabezpieczonego dostępu do portów tureckich (członkostwo Turcji w NATO i jej ścisłe więzi z Zachodem) ani też syryjskich czy libańskich (niepoprawne stosunki z syryjskim odgałęzieniem Baas i ogólnie z rządem syryjskim, poza tym dominacja syryjska w Libanie), Irak uznawał Zatokę Perską za strategicznie ważną arterię wodną kraju. Problemu nie rozwiązała ani rozbudowa portu wojennego Umm Kasr, ani powstanie pełnomorskiego przeładunkowego portu naftowego Al-Bakr. Z kolei dążenia Iraku do uzyskania przyczółków w tak ważnym punkcie jak cieśnina Bab al-Mandab między Morzem Czerwonym a Oceanem Indyjskim (poprzez oba ówczesne państwa jemeńskie, Erytreę i Sudan) zakończyły się niepowodzeniem. To samo można powiedzieć o irackiej propozycji sprawowania kontroli nad Zatoką w imieniu państw arabskich³⁴.

Podsumowanie

Niepowodzenie irackiej strategii w Zatoce wydaje się druzgocące, jeśli wziąć pod uwagę także wynik wojny z Iranem, obecność – w konsekwencji – amerykańskiej marynarki wojennej na wodach Zatoki (za aprobatą Iraku w ostatnich fazach tej wojny) oraz pojawiające się w sposób nieuchronny oznaki zakończenia bipolarnego ładu światowego, z perspektywą, że USA pozostaną jedynym supermocarstwem w Zatoce i na całym Bliskim Wschodzie.

³⁰ *Ibidem*, s. 29.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*, s. 171.

³⁴ *Al-Misak al-Watani* [Deklaracja Narodowa], Bagdad 1980, s. 100–103.

Można powiedzieć, że przedstawiona wyżej megalomania i nieograniczona władza despoty doprowadziły naród iracki i jego sąsiadów do kolejnych tragedii – tzn. do wojny iracko-irańskiej (1980–1988), inwazji i aneksji Kuwejtu (1990), wojny wokół kwestii kuwejckiej (1990–1991) oraz kolejnej wojny (2003). Przejęcie władzy w USA przez neokonserwatywną administrację prezydenta George’a W. Busha w styczniu 2001 r., zamachy terrorystyczne z 11 września tego roku i ich reperkusje, projekt tzw. Nowego Bliskiego Wschodu i demokratyzacji regionu za pomocą siły zbrojnej – postawiły dyktaturę Saddama Husajna na linii ognia. Inwazji na Irak dokonano w marcu i kwietniu 2003 r. w formule amerykańsko-brytyjskiej, rozszerzonej później na inne państwa sojusznicze. Ale te międzynarodowe siły nie potrafiły ustabilizować sytuacji w kraju i skonsolidować za sobą pragmatycznie nastawionych irackich sił społecznych. Stany Zjednoczone Ameryki nie miały ustalonego planu przekazywania władzy tym siłom po obaleniu rządów Saddama Husajna. Upadek państwa irackiego w wyniku błędnych decyzji amerykańskiego administratora Paula Bremera stworzył poważną lukę, którą zajęli terroryści z Al-Kaidy i jej późniejszych mutacji. Dziś nadal trwa faza walki z siłami terrorystycznymi i sytuacja jest daleka od etapu normalizacji funkcjonowania państwa irackiego. Na domiar złego, inwazja na Irak i dalsza ingerencja mocarstw światowych i regionalnych doprowadziły Bliski Wschód do stanu chaosu, którego końca w najbliższych latach nie widać³⁵.

Reflections on Selected Issues of the Contemporary History of Iraq Against the Background of the Middle East

Against the general background of contemporary history, the article presents a number of reflections on the political and social transformations of Iraq and the Middle East. The analysis starts with the outcome of World War I, which brought about the domination of Great Britain and France in the Middle East – a domination that emphasised the need for national independence. In the circumstances of the weakness of political parties and virtual absence of the civil society, the political initiative was undertaken by the military on the path of achieving national independence, and later – of the sole governance of the country. The consequences of such an undemocratic, authoritarian regime became evident during the last two decades. The article additionally follows up the doctrinal expression of that authoritarian rule in Iraq and points out to its fatal consequences for the country and the Middle East.

Key words: contemporary history of Iraq, the Middle East, political doctrine

Refleksje wokół wybranych zagadnień współczesnej historii Iraku na tle Bliskiego Wschodu

Artykuł przedstawia szereg refleksji na temat przemian politycznych zachodzących w Iraku na tle współczesnej historii Bliskiego Wschodu. Analiza rozpoczyna się od rezultatów I wojny światowej,

³⁵ Por. K. Eichenwald, *The Chilcot report: Bush ignored numerous warnings before invading Iraq*, “Newsweek Magazine”, 19.07.2016.

które wyłoniły dominację Wielkiej Brytanii i Francji na tym obszarze. Dominacja ta potęgowała w miejscowej ludności potrzebę uzyskania niezawisłości narodowej. W warunkach słabości partii politycznych i ewidentnej słabości zorganizowanego społeczeństwa obywatelskiego, inicjatywę polityczną – na rzecz uzyskania niepodległości i w rezultacie wyłącznego rządzenia niepodległym państwem – przejęła armia. Konsekwencje tego stanu rzeczy to powstanie niedemokratycznych, autorytarnych reżymów wojskowych w Iraku i wielu państwach arabskich. W ostatnich dwóch dekadach mamy liczne przykłady tragicznych skutków tej formy sprawowania władzy. Artykuł opisuje doktrynalny wyraz autorytarnych rządów panujących w Iraku w postaci ideologii Baas, tj. Socjalistycznej Partii Odrodzenia Arabskiego – ideologii nacjonalizmu arabskiego stanowiącej apologię nieograniczonej, a zarazem bezterminowej władzy jednostki.

Słowa kluczowe: współczesna historia Iraku, Bliski Wschód, doktryna polityczna